

вобраз: генезіс, эвалюцыя, сучасны стан: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, 28-30 верасня 2000 г. – Брэст : БрДзУ імя А.С. Пушкіна, 2001. – С. 32–35.

7 Бердяев, Н. Метафізика пола и любви / Н. Бердяев // Философия любви. Ч. 2: Антология любви / Сост. А.А. Ивин. – М. : Политиздат, 1990. – С. 384–421.

The article analyzes individual poems by L. Geniyush, in which the poet's understanding of the destiny of a woman, traditional female roles enshrined in society: bride, wife, mother, grandmother is traced. It is argued that the author does not dispute the status quo. However, the lyric heroine of some poems believes that women, if necessary, are able to replace men in war. It is reported that in a number of poems there are notes of protest against the restriction of women's activities to the private sphere. The poetry of L. Geniyush was not considered by Belarusian literary critics in the proposed aspect.

УДК 81.161.3'42'371:398.61(=161.3)

К. Л. ХАЗАНАВА

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

АБ ІНТАНАЦЫЙНАЙ РАЗНАСТАЙНАСЦІ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ЗАГАДАК

У артыкуле выяўляецца інтанацыйная разнастайнасць і багацце беларускіх народных загадак. Прыведзеныя тэксты беларускіх загадак яскрава паказваюць залежнасць інтанацыйнай будовы і стылістычных адметнасцей фальклорнага тэксту. Пытальныя загадкі валодаюць большым гумарыстычным патэнцыялам у параўнанні з апавядальнымі загадкавымі тэкстамі. За кошт увядзення ў тэкст загадкі пытання магчыма выкарыстаць гульню слоў, што прыводзіць да павелічэння экспрэсіўнасці загадкі. Многія пытальныя загадкі не толькі вымяраюць кемлівасць і розум аўдыторыі, але і пачуццё гумару адгадвальнікаў. Некаторыя пытальныя загадкі заснаваны на аманіміі і амафаніі мовы. У многіх пытальных загадках увага накіравана на двухсэнсоўнасць, заснавана на выкарыстанні падтэкставай інфармацыі.

Загадкі з'яўляюцца надзвычай своеасаблівым фальклорным жанрам. Гэтыя невялічкія творы вуснага народнага мастацтва спалучаюць у сабе разумнасць і фантазлінасць. Загадкі ў першую чаргу ўспрымаюцца розумам, аднак для паспяховага разгадвання неабходна ўяўленне. Сваёй гарэзлінасцю і трапнасцю загадкі ўпрыгожваюць наша жыццё і адлюстроўваюць імкненне кожнага чалавека да самаразвіцця і ўдасканалення асобы.

Адметнасць загадкі як фальклорнага жанру выяўляецца ў перадачы вопыту шматлікіх пакаленняў народа праз форму іншасказальных пытанняў. Іншасказанне, безумоўна, прысутнічае і ў прыказках і прымаўках. Аднак у загадках іншасказанне набывае іншую форму, выступае больш займальным, інтэрактыўным і цікавым, бо не толькі прапануе гатовую выснову, як, напрыклад, прыказка або прымаўка, але і заклікае ўспрымальніка праверыць уласную кемлівасць, паспрабаваць здагадацца, што схавана ў творы.

Усе гэтыя якасці абавязкова прысутнічаюць і ў беларускіх народных загадках. Беларуская скарбонка загадак мае вялікае нападзенне твораў, разнастайнымі па структуры і інтанацыйным афармленні.

Кожная з загадак мае пэўную інфармацыю пра з'явы акаляючай рэчаіснасці, паведамляючы пра іх прыкметы і ўласцівасці. Такі змест з'яўляецца характэрным для апавядальных сказаў. Большасць загадак і складаюць апавядальныя сказы. Такая пашыранасць даволі заканамерная, бо і ў мове большую распаўсюджанасць маюць апавядальныя сказы.

Апавядальныя загадкі вобразна, іншасказальна апісваюць нейкую рэалію: *Дзве галавы, дзве спіны, шэсць ног, адзін хвост* (чалавек на кані) [1, с. 135]; *За белым тынам талалуй брэша* (язык) [1, с. 117]; *Два братцы пайшлі ў воду купацца* (вочы заплаканыя) [1, с. 125].

Паколькі звычайная для загадак форма – гэта кароткае (больш-менш) вобразнае апісанне ці сціслае алегарычнае апавяданне, то звычайная інтанацыя для загадак – апавядальная. Узнікшы на звычайнай вышыні ў пачатку загадкі, голас паступова павышаецца ў першай частцы, затым плаўна паніжаецца і заканчваецца пачатковай вышынёй (інтанацыя канца): *Сядзіць на палцы пан* (↑) *і варушыць губамі* (мак у час цвіцення) [1, с. 106]. Тут найбольш высокім тонам адзначаецца слова *пан* – дзейнік. На яго падае лагічны націск.

Іншы раз лагічны націск можа выдзяляць і выказнік: *Паміж гор ляжыць* (↑) *Рыгор* (гарбуз) [1, с. 100]; *Баран бяжыць* (↑), *балота дрыжыць* (↑) (воўна) [1, с. 140], і нават даданыя члены сказа: *Жыве пад ганкам* (↑), *а хвост абаранкам* (↑) (сабака) [1, с. 141]; *Пад палом ходзіць барышня з калом* (↑), *ішча барышню з хвостом* (↑) (кошка і мыш) [1, с. 143].

Лагічны націск можа мяняцца ад парадку слоў у сказе і ад колькасці дадanych членаў. Напрыклад, у варыянтах загадкі пра гарбуз: *Паміж гор ляжыць* (↑) *Рыгор*; *Ляжаў Рыгор* (↑) *паміж гор*; *Ляжыць Рыгор паміж гор хвартушком* (↑) *накрыўшыся*; *Паміж гор сядзіць* (↑) *Рыгор капелюшом накрыты*; *Між гор ляжыць Рыгор плашчом накрыты* (↑), *кійком падпёрты* [1, с. 100].

Яшчэ ў адным варыянце загадкі пра гарбуз, ужо ўвогуле з адсутнымі галоўнымі членамі сказа, паўза паміж часткамі вялікая, працяглая. Першая частка павінна мець пры вымаўленні больш высокі тон, другая – больш нізкі: *Пад хварастом – дагары хвостом* [1, с. 100]. Таксама адбываецца і пры адасабленні недапасаваных азначэнняў у двухсастаўных сказах. Зноў жа пра гарбуз: *Без вакон, без дзвярэй – поўна хата людзей*; *Без акошак, без дзвярэй – поўна горніца людзей*; *Ні акна, ні дзвярэй – поўна хата курэй* [1, с. 99].

У апавядальных загадках штосьці паведамляецца пра некага ці нешта: *Поўна карыта золата наліта* (жар у пячурцы) [1, с. 257]; *Сям'я невяліка, багата, а ўсяго два локці хата* (вулей) [1, с. 193]; *Ішоў рык, ды не бык, шэць ног без капыт* (жук) [1, с. 185]; *На мяжы кулеш бяжыць* (мурашка) [1, с. 185]; *Пятро бяжыць, а варона крычыць* (воўк) [1, с. 162].

У частцы апавядальных загадак паясняецца, тлумачыцца пэўная з'ява: *Колькі на небе зорак, столькі на зямлі дзірак* (іржышча) [1, с. 192]; *Як ляціць, дык вые, а сядзе, дык рые* (жук) [1, с. 184]; *Хоць малая, ды дужая: з сабой хату носіць* (чарапаха) [1, с. 176].

У некаторых апавядальных загадках можа нават адмаўляцца нешта: *Кіну не палку, заб'ю не галку, скубу не пер'е, ем не мяса* (рыба) [1, с. 171]; *Не мора, а хвалюецца* (ніва) [1, с. 189]; *Не чарнёны, а ўвесь чорны* (воран) [1, с. 167].

Даволі колькаснай групай у складзе беларускіх народных загадак неабходна назваць пыталыныя загадкі. Канструкцыя пыталыных сказаў выяўляе сябе прыдатнай для загадак, бо загадкі таксама ўключаюць пытанне, што мяркуе адказ. Менавіта гэты адказ выступае ў функцыі адгадкі: *Што нас корміць, а есці не просіць?* (зямля) [1, с. 39]; *Што гэта за вочы: адно свеціць удзень,*

а другое ўночы? (сонца, месяц) [1, с. 26]. Пераважаюць сярод пыталых загадак канструкцыі, у якіх пытанне афармляецца з дапамогай пытална-адносных займеннікаў *што, хто*: *Што зімою камлём уверх расце?* (ледзяшы) [1, с. 383]; *Што расце без цвету?* (папараць) [1, с. 382]; *Хто з барадой родзіцца?* (казёл) [1, с. 385].

Займеннікі, становячыся пыталымі словамі, адразу задаюць лад і настрой фальклорнаму твору, ствараюць неабходную інтанацыю і якбы рыхтуюць аўдыторыю да пытання: *Хто два разы раджаецца?* (птушка) [1, с. 166]; *Што гарыць без полымя?* (сонца) [1, с. 381].

Адметнасцю пыталых загадак неабходна назваць разнастайнасць склонавых формаў пытална-адносных займеннікаў. У многіх выпадках займеннікі ўжываюцца ў форме назоўнага склону: *Хто малое без рук і алоўка?* (мароз) [1, с. 383]; *Што без слёз плача?* (скрыпка) [1, с. 384]; *Што бяжыць без повада?* (вада) [1, 381].

Прыведзеныя загадкі па структуры з'яўляюцца простымі двухсастаўнымі развітымі сказамі. У беларускім фальклоры часта сустракаюцца загадкі з займеннікам *што*, якія маюць у сваім складзе састаўны іменны выказнік: *Што чорна не чэрнючы?* (воран) [1, с. 382]; *Што жырней усяго?* (зямля) [1, с. 381]. Неабходна звярнуць увагу, што пашыраным спосабам выяўлення іменнай часткі выказніка ў пыталых загадках з'яўляюцца каляронімы – найменні колераў: *Што сіне не сінячы?* (неба) [1, с. 381]; *Што бела не белячы?* (лебядзь, снег) [1, с. 382]. Сустракаецца і граматычна наяўная звязка, выражаная асабовай формай дзеяслова быць: *Што ёсць на свеце наймілейшае?* (сон) [1, с. 383].

Займеннік *хто* ў беларускіх загадках у большасці фіксуецца ў форме назоўнага склону. Затое займеннік *што* выяўляе большую склонаву-фармальную разнастайнасць.

Беларускія пыталыя загадкі выкарыстоўваюць займеннікі *што* ў форме роднага склону: *Чаго і з сцяны не вырубіш?* (цень) [1, с. 384]; *Чаго не абнясеш кругом хаты?* (вады у рэшаце) [1, с. 385]; *Чаго да хаты не прыставіш?* (дарогі) [1, с. 386].

Адметна, што формы роднага склону заменнікаў у загадках паўтараюць асаблівасці кіравання гэтай склонавай формай у беларускай мове. Акрамя беспрыназоўнікавых канструкцый, сустракаюцца і загадкі, у якіх займеннік *што* ў форме роднага склону ўжываюцца з прыназоўнікам. Найбольшую распаўсюджанасць выяўляе прыназоўнік без: *Без чаго чалавек жыць не можа?* (без сну)

[1, с. 384]; *Без чаго на свеце нічога не бывае?* (без назвы) [1, с. 385]. Багацце беларускай загадкавай скарбонкі выяўляецца ў загадках з формамі займенніка роднага склону ў спалучэнні з іншымі прыназоўнікамі: *Ад чаго гусь плыве?* (ад берага) [1, с. 388].

У беларускім фальклоры адзначаюцца загадкі, дзе пыталнае слова выражана займеннікам *што* ў форме вінавальнага склону. Такія канструкцыі часцей прыназоўнікавыя: *На што* (вінавальны) *карова хвост задзірае?* (на спіну) [1, с. 387]; *На што* (вінавальны) *каню хамут кладуць?* (на шыю) [1, с. 387]. Аманімічнасць прыназоўнікава-займеннікавай канструкцыі *на што* з прыслоўем *нашто* ‘навошта’ стварае гумарыстычны эфект загадкі, за кошт чаго тэкст успрымаецца больш выразна і эмацыянальна. Стваральнікі загадак перадалі такім чынам гульню слоў, што выклікае цікавасць і заблытвае ўспрымальніка.

Ужыванне формаў давальнага, творнага і меснага склону ў займенніка *што* для беларускіх загадак менш характэрнае: *Па чаму Пётр I хадзіў у чырвоных ботах?* (па зямлі) [1, с. 390]; *Чым карова ўперад ходзіць?* (целам) [1, с. 387]; *За чым ядуць?* (за сталом) [1, с. 386]; *На чым мякчэй спаць?* (на руцэ) [1, с. 383]; *На чым знаку не наложаш?* (на вадзе і агню) [1, с. 383].

У шматлікіх беларускіх загадках ідэнтыфікатарамі пытання паўстае займеннік *які*: *Які год цягнецца адзін дзень?* (Новы год) [1, с. 384]. Гэты займеннік таксама можа змяшчацца ў загадках ў розных родавых і склонавых формах: *Якая птушка імя пісьменніка носіць?* (Гогаль) [1, с. 382]; *Пад якім кустом заяц сядзіць, як дождж ідзе?* (пад мокрым) [1, с. 387]. Аднак займеннік *які* часцей выступае ў функцыі азначэння і таму амаль абавязкова патрабуе азначальнага слова: *Якога дрэва больш у лесе?* (круглага) [1, с. 386]; *З якіх варот Пётр I выязджаў на вайну?* (з адкрытых) [1, с. 390]; *Якая мушка не лятае?* (на стрэльбе) [1, с. 389].

Пры складанні загадак старажытныя стваральнікі не забыліся і пра іншыя пыталныя словы. Хаця пыталныя загадкі з іншымі пыталнымі словамі не такія распаўсюджаныя ў беларускім фальклоры, як загадкі з ўжо названымі займеннікамі.

Сярод беларускіх фальклорных твораў можна адшукаць загадкі, афармленне пытання ў якіх адбываецца пры дапамозе пыталных прыслоўяў *дзе, чаму, колькі*: *Дзе гарады без людзей, а рэкі без вады?* (на глобусе, на карце) [1, с. 389]; *Чаму пастух пугу носіць?* (бо сама не ходзіць) [1, с. 388]; *Колькі гарошын увойдзе ў адну шклянку?* (ніводнай, бо гарох не мае ног) [1, с. 390].

Адметную структуру і інтанацыйны лад маюць беларускія народныя загадкі, дзе спалучаюцца апавядальныя і пыталныя сказы: *Зімой расце каранем верх, а вясной памірае. Хто адгадае?* (лядзяш) [1, с. 52]. Такія загадкі падобныя на невялічкае апавяданне, у якім першы сказ – уводзіны, падрыхтоўка, а пытанне – кульмінацыя твора: *Кругом вада, а з піццём бяда. Хто адгадае, дзе гэта бывае?* (на моры) [1, с. 36].

Часам загадкі такога тыпу складаюцца з некалькіх апавядальных сказаў, пасля якіх размяшчаецца пыталны сказ: *Стаіць дуб у чыстым полі, а на ім дванаццаць голляў, а на голлях, як заўсёды, пяцьдзсят і два гнязды. Па сем яек там ляжыць. Што гэта за дуб стаіць?* (год) [1, с. 57].

Паказаныя адметнасці будовы беларускіх народных загадак сведчаць пра разнастайнасць інтанацыйнага напаяўнення адзінак гэтага жанру вуснай народнай творчасці. Большасць беларускіх загадак з'яўляюцца апавядальнымі сказамі, што натуральна, бо для паспяховага адгадвання загадка павінна прапанаваць больш-менш дакладны аповед пра загаданую з'яву. У некаторых загадках можна сустрэць адмоўныя канструкцыі. Значная група загадак – пыталныя сказы, якія часцей афармляюцца з дапамогай пыталных слоў. Самым пашыраным сродкам афармлення пытання ў загадках неабходна назваць займеннік *што* ў розных склонавых формах з прыназоўнікамі і без яго.

Прыведзеныя тэксты беларускіх загадак яскрава паказваюць залежнасць інтанацыйнай будовы і стылістычных адметнасцей фальклорнага тэксту. Пыталныя загадкі валодаюць большым гумарыстычным патэнцыялам у параўнанні з апавядальнымі загадкавымі тэкстамі. За кошт увядзення ў тэкст загадкі пытання магчыма выкарыстаць гульню слоў, што прыводзіць да большай экспрэсіўнасці загадкі. Многія пыталныя загадкі не толькі вымяраюць кемлівасць і розум аўдыторыі, але і пачуццё гумару адгадвальнікаў. Некаторыя пыталныя загадкі заснаваны на аманіміі і амафаніі мовы. У многіх пыталных загадках увага накіравана на двухсэнсоўнасць, заснавана на выкарыстанні падтэкставай інфармацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Загадкі / рэд А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.

The texts of Belarusian riddles show the dependence of the intonation structure and stylistic features of the folk text. The interrogative riddles have greater humorous potential compared to narrative texts of the riddles. By introducing the question into the text of the riddle, it is possible to use a play on words, which leads to a more expressive riddle. Many interrogative riddles not only measure the intelligence and resourcefulness of the audience, but also the sense of humor of the guessers. Some interrogative riddles is based on the homonymy and homophony of language. In many interrogative riddles the focus is on ambiguity based on the use of subtextual information.

УДК 811.161.3'42'367.332:398.91(=161.3)

Н. П. ЦІМАШЭНКА

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

БЕЛАРУСКІЯ ПАРЭМІІ СА СТРУКТУРАЙ ПРОСТАГА СКАЗА

У артыкуле разглядаюцца беларускія прыказкі і прымаўкі, якія па сваёй структуры суадносяцца з простымі двухсастаўнымі і аднасастаўнымі сказамі, праводзіцца класіфікацыйны аналіз такіх сінтаксічных канструкцый. Кожная парэмія падаецца як самастойная сінтаксічная адзінка са сваёй структурнай арганізацыяй і асаблівасцямі сінтаксічнага характару.

Старадаўняя мудрасць і душа беларускага народа ўвасабляецца ў прыказках і прымаўках. Гэтыя кароткія выслоўі – своеасаблівая энцыклапедыя жыцця народа ў розныя гістарычныя эпохі. Усе тэмы і пытанні, звязаныя з побытам чалавека, знайшлі адлюстраванне ў гэтым фальклорным жанры: *На ўсё знойдзецца прыказка* [1, с. 160]; *У прыказцы – праўда святая* [1, с. 163]. Беларускія прыказкі і прымаўкі ўражваюць адначасова і сваёй лаканічнасцю, і глыбінёй зместу. Агульная асаблівасць парэмічных канструкцый у тым, што яны не маюць канкрэтнага адрасата, дзякуючы чаму могуць адносіцца да кожнага без выключэння. Менавіта гэтая рыса забяспечвае парэміям шырокае ўжыванне.